

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara saját történelmének megismerése és a múlttal való szembenézés céljából 2014 januárjában történelmi kutatásba kezdett, amivel a bölcsészkar második világháborús veszteségeit kívánta feltárni. Az egyetem elfelejtett halottainak a felkutatása és azonosítása volt a feladat, azon egykori diákoké, tanároké, akik a zsidótörvények következtében munkaszolgálatosként, koncentrációs táborban, gettóban, üldöztetésben; katonatisztként vagy polgári személyként veszítették életüket a második világháború alatt.

A kutatás elkezdéséhez először egy átfogó, a bölcsészkarra járó diákokat tartalmazó adatbázisra volt szükség, ami az ELTE Egyetemi Levéltárban megtalálható egyetemi beiratkozási anyagok és egyetemi végbizonyítványok adatain alapult. A magyarországi holokauszt tragikus eseményei indokolták, hogy az elkészült adatbázis a dualizmus időszakától, az 1870-es évektől 1945-ig tartó időszakot lefedje. Ezután következett a rendelkezésre álló, a zsidó és katona áldozatokra vonatkozó veszteséglisták digitalizálása és feldolgozása, ezeket a Magyar Zsidó Levéltár, a Holokauszt Emlékközpont és a Hadtörténelmi Levéltár őrzi. Harmadik lépésben össze kellett vetni az egyetemi adatbázist a veszteséglistákkal, és meg kellett találni bennük az azonos személyeket. Az áldozatok egyértelmű és megbízható azonosítása három személyes adat (név, születési hely, születési idő) alapján történt. Emellett korábbi kutatások eredményeit is integráltuk saját, immár az áldozatokat tartalmazó adatbázisunkba. A rabbi áldozatokra vonatkozó veszteséglistát az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem már közvetlenül a második világháború után elkészítette. Horák Magdának a magyar értelmiség 1940-es évekbeli veszteségeivel foglalkozó kutatása pedig az olyan civil áldozatok megtalálásában jelentett komoly segítséget, akikre vonatkozóan nem álltak rendelkezésre veszteséglisták. A kutatómunka eredményeként százkilencvennyolc személyt sikerült azonosítani.

A történelmi kutatás szorosan összekapcsolódott a Trefort-kerti második világháborús emlékmű

ível, mivel ez jelentette annak alapját. Az alapvető koncepció az volt, hogy ne csupán az áldozatok

neve, hanem egy-egy életút, egy-egy személyes sors jelenjen meg az emlékművön. Az élettörténetek rekonstrukciójához újabb személyes adatokra (tudományos fokozat, név, születési év, halálozási év, halálozási hely) volt szükség, ezekre az elérhető levéltári veszteséglisták és elektronikus adatbázisok révén derült fény. Sajnálatos módon a zsidóságra vonatkozó forrásokban – veszteséglisták, Holokauszt Emlékközpont gyűjteménye, Yad Vashem internetes keresőfelülete – több áldozatnál nem álltak rendelkezésre a szükséges információk, leginkább a halál ideje és helye. Ugyanakkor, ha az adatok rendelkezésre is álltak, néhány esetben a fentebb említett források nem mutattak egyezést a halál idejében és helyében. A kutatócsoport a halál idejére vonatkozóan a későbbi dátumot fogadta el, míg a halál helyére vonatkozóan a magyarországi Holokauszt Emlékközpont és a jeruzsálemi Yad Vashem vonatkozásában a magyar intézmény adatait minősítette megbízhatóbbaknak. A kutatás és az emlékmű szempontjából azért volt kiemelten fontos a halál helye, mivel ha az áldozatra vonatkozóan nem volt elérhető életrajz, családi bejelentő lap, amikből kiderült volna, hogy mi történt vele 1944–45 folyamán, akkor a halál helyéből következően kapott státust. Az emlékművön a személyes adatok után megjelenő státus (munkaszolgálatos, deportált, kényszermunkás, katonai rendfokozat, civil áldozat, szovjet hadifogoly, elhurcolták, megölték, eltűnt, lelőtték, Dunába lőtték, meghalt a gettóban, öngyilkos lett) fejezi ki leginkább a második világháború következtében tragikus fordulatot vett életutakat. A történeti kutatócsoport az építészcsoporttal együttműködve döntött arról, hogy az emlékművön a személyes sorsok a következőképpen szerepeljenek: dr. Gráf András, 1909–1945. Mauthausen, munkaszolgálatos. Az emlékműre csak olyan személyek kerülhettek fel, akik nem követtek el a második világháború idején háborús bűncselekményeket, ezért a katona áldozatok az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában, a Budapest Fővárosi Levéltára népbírószági anyagaiban, valamint a Hadtörténelmi Levéltár hadbírószági iratai között is le lettek ellenőrizve.

A kutatás eredményeként százkilencvennyolc áldozatot sikerült azonosítani. Az áldozatok nem szerinti megoszlását vizsgálva az látható, hogy a százkilencvennyolc személy között százhetvenhat férfi és huszonkettő nő volt. A kor tekintetében a vizsgálat nagyon széles skálát mutat. A legidősebb áldozat az 1854-ben született dr. Klug Lipót matematikus, egyetemi tanár, aki kilencvenegy éves korában halt meg Budapesten. A legfiatalabb Laub György egyetemista, aki 1940 és 1944 között járt a bölcsészkarra. 1944-ben deportálták, 1945-ben, huszonkét évesen halt meg Buchenwaldban. A magyar zsidóság tragédiájával magyarázható, hogy a legidősebb generáció tagjaitól a fiatal egyetemistákig találunk személyeket az áldozatok között.

A leginkább érintett generáció azonban a századforduló és az első világháború, azaz 1900 és 1918 között születettek, közülük került ki

az áldozatoknak majdnem a fele. Ennek az életerős korosztálynak az ekkora mértékű jelentős vesztesége a munkaszolgálatlaltal és a kötelező katonai szolgálattal indokolható.

A kutatás közben megtalált és azonosított személyek élettörténete, sorsa által érzékelhetjük igazán, hogy milyen hatalmas és jóvátehetetlen veszteséget okozott a második világháború és a holokauszt Magyarországon, a magyar társadalom és a magyar szellemi élet számára. A százkilencvennyolc személyből százharmincheten rendelkeztek bölcsészdoktori címmel, tizennégyen dolgoztak egyetemi tanárként, hatan pedig a Magyar Tudományos Akadémia tagjai voltak. A második világháború által érintett időszakban a Bölcsészettudományi Karhoz tartozott a mai Természettudományi Kar, így a bölcsészek mellett természettudósok is vannak az áldozatok között. Kiváló magyar tudósok, nemzetközileg elismert szaktekintélyek, ígéretes és tehetséges fiatal kutatók, rabbigenerációk és tanítók, nevelő munkát folytató középiskolai tanárok haltak meg a második világháború következtében. A foglalkozások vizsgálatából az derül ki, hogy a százkilencvennyolc személyből nyolcvankilenc, az áldozatoknak majdnem a fele volt rabbi. Ezt a magas számot az magyarázza, hogy a rabbivá avatáshoz bölcsészdoktori címmel kellett rendelkezniük, amit a budapesti tudományegyetemen szereztek meg. Emellett harminc középiskolai tanárt, kilenc matematikust, hat irodalomtörténészt, négy művészettörténészt, négy botanikust, négy fizikust, három költőt, három publicistát, két történészt, két néprajzkutatót és két kémikust sikerült azonosítani, de az áldozatok között van gyógyszerész, hidrobiológus, vegyészmérnök, geofizikus, ornitológus, színházi rendező, cigánykutató, szociológus, turkológus, régész, grafológus, könyvtáros, klasszika-filológus és levéltáros is. Huszonkét személynél nincsenek pontos és megbízható adatok a foglalkozásukra vonatkozóan.

A holokauszt borzalma és kegyetlensége ad választ a zsidó áldozatok magas számára, a százkilencvennyolc személyből száznyolcvankettő, tehát több mint kilencven százalékuk zsidó vagy zsidó származású volt.

Az antiszemitizmus és a zsidóság jogainak korlátozása nem 1944-ben, hanem már a Horthy-korszak elején megjelent. Az értelmiség, elsősorban a zsidó értelmiség nyílt vagy burkolt üldözése már a Tanácsköztársaság bukását követően kezdetét vette, emiatt a magyar szellemi élet sok meghatározó alakja hagyta el Magyarországot. Az itthon maradottak ellen a Tanácsköztársaság alatti szerepvállalásuk miatt igazoltatási eljárások kezdődnek, sokan elvesztették az állásukat, vagy nyugdíjazták őket. Arany Dániel a budapesti tudományegyetem matematika-fizika szakán szerzett tanári oklevelet. A selmecebányai erdészeti akadémián kezdett el tanítani, majd 1893-tól a győri főreáliskolában dolgozott. 1893. december 1-jén megalapította a *Középiskolai Matematikai Lapokat*. 1896-tól a Tanácsköztársaság bukásáig középiskolai és felsőipariskolai tanárként dolgozott.

1919 után a Tanácsköztársaság idején tanúsított magatartása miatt nyugdíjazták.

1944. november végén feleségével együtt a budapesti gettóba költöztek, ott halt meg 1945 januárjában. Feleségével együtt a Dohány utcai zsinagóga kertjében található tömegsírban nyugszik. Emlékét az Arany Dániel Országos Matematikaverseny őrzi. Balassa József középiskolai magyar és francia szakos tanárként dolgozott Székesfehérváron, majd 1892-től Debrecenben és 1896-tól Budapesten. A magyarországi nyelvtudomány nemzetközileg is ismert képviselőjét 1919-ben kinevezték a középiskolai tanítóképző intézet élére, emiatt a Tanácsköztársaság bukása után állásából elmozdították. Budapest ostromakor átélt szenvedései következtében 1945. február 26-án halt meg. Unger Emil egyetemi tanulmányait követően halászati biológusként a Halélettani és Szennyvízvizsgáló Állomáson dolgozott, melynek később igazgatója lett. 1919-ben a Tanácsköztársaság bukása után a diktatúra idején tanúsított lojális magatartása miatt megfosztották igazgatói állásától, ám az intézmény kötelékében maradhatott. Budapest ostromakor, 1945. február 28-án bombatámadás alatt szerzett sérüléseibe halt bele.

Az 1920-ban elfogadott numerus clausus törvény jelentős mértékben beszűkítette és korlátozta a magyar zsidóság részvételét a felsőoktatásban. Sokakat kényszerített arra, hogy olyan pályát válasszanak, ami nem volt egyetemi diplomához kötött, vagy arra, hogy külföldön folytassanak egyetemi tanulmányokat, és ott érjenek el kiemelkedő eredményeket. Ebből kifolyólag a zsidó értelmiség meghatározó része kényszerült pályamódosításra, illetve sokan zsidó származásuk vagy a Tanácsköztársaság alatti szerepvállalásuk miatt nem tudtak komolyabb tudományos pályát befutni.

1938-tól kezdődően a magyar kormányok olyan zsidóellenes törvényeket hoztak, amelyekkel fokozatosan kizárták a zsidóságot a gazdaságból és a szellemi életből. Az 1938 után megszületett zsidótörvények jelentős kihatással voltak több áldozat életpályájára is, mivel ezek a törvények korlátozták a zsidók által betölthető állások számát, és a munkahelyükről a zsidótörvényekben meghatározott kvóta alapján bocsátották el vagy kényszernyugdíjazták őket. Waldapfel László egyetemi tanulmányait matematika-fizika szakon végezte, 1934-ben szerzett tanári oklevelet. Zsidó származása miatt tanári kinevezést nem kapott, így a Globus Konzervgyárban dolgozott tisztviselőként. Munkaszolgálatosként 1942. december 11-én halt meg végkimerülésben Bugyonnij környékén. Csillag Pál 1921-ben szerzett bölcsészdoktori címet a budapesti tudományegyetemen. 1924-ben matematikusként a budapesti Goldberger-textilgyárban kezdett el dolgozni. 1938-ban a zsidótörvények következtében kényszernyugdíjazták. 1944. december 24-én halt meg a budapesti gettóban.

1939-ben jött létre a fegyvertelen honvédelmi munkaszolgálat intézménye, melynek jogi alapját az 1939 márciusában életbe lépő honvédelmi törvény teremtette meg. A Horthy-rendszer a „megbízhatatlannak”

ítélt személyeket, elsősorban a zsidókat nem kívánta fegyveresen besorozni a hadseregbe, ugyanakkor azt sem akarta, hogy bármilyen módon kimaradjanak a háborús erőfeszítésekből.

Miután 1941 júniusában beállt a hadiállapot Magyarország és a Szovjetunió között, a munkaszolgálatosokat immár nem itthon, hanem kiegészítő alakulatok tagjaiként a magyar hadsereg kötelékében vezényelték ki a keleti frontra. Ahogy távolodtak az alakulatok a magyar határtól, úgy váltak a körülményeik egyre rosszabbakká. A munkaszolgálatosok gyenge ellátás mellett rendkívül nehéz fizikai munkát: árokásást, útépitést végeztek. Esetenként ráhajtották őket az aknamezőkre, így tisztítva meg az adott területet. 1941 júniusa után a munkaszolgálatra előszeretettel hívtak be és irányították a keleti frontra tehetős vagy ismert, elismert szabadfoglalkozású diplomásokat. A magyar zsidó értelmiség színe-javát hívták be 1941-től munkaszolgálatra. Az egyetem áldozatai közül harmincötven halt meg munkaszolgálatosként, húszan a keleti fronton. Volt köztük középiskolai tanár, irodalomtörténész, matematikus, rabbi, fizikus, kémikus, ornitológus, néprajzkutató. Glasner Imre fizikus a budapesti tudományegyetem kémia–fizika–matematika szakán szerzett tanári diplomát. 1929-től 1942 áprilisáig az Egyesült Izzólámpa és Villamossági Rt., ismertebb nevén a Tungsram gyár kutatólaboratóriumában dolgozott fizikusként. Bródy Imre közvetlen munkatársaként ő végezte a kriptonlámpa megszerkesztéséhez szükséges fizikai számításokat. 1942 áprilisában behívták munkaszolgálatra, 1942 decemberében Kosztyenkiben halt meg végkimerülés következtében. Szintén a Tungsram laboratóriumában dolgozott Grünwald Géza matematikus, aki 1937 szeptemberében kapott kutatói állást a gyárban. Munkaszolgálatosként egy büntetőszázadba osztották be, huszonkilenc évesen 1942. szeptember 7-én halt meg a keleti fronton aknarobbanás következtében. Emlékére a Bolyai János Matematikai Társulat megalapította a Grünwald Géza-díjat, amelyet minden évben olyan harminc évesnél nem idősebb matematikusoknak adományoznak, akik fontos eredményeket értek el a matematikai alap kutatások területén. Vasvári Miklós, az ismert ornitológus 1921-től volt a Madártani Intézet munkatársa. Számos, Magyarországra nézve új madárfajt és alfajt fedezett fel. 1944-ben zsidó származása miatt kitiltották a Madártani Intézetből, nem sokkal később megkapta a munkaszolgálatos behívóját. Balfra került, ahol egy SS-különítmény 1945. február 27-én meggyilkolta.

A zsidótörvények, a munkaszolgálatos veszteségek és az egyre növekvő antiszemita közhangulat ellenére a magyarországi zsidóság viszonylagos fizikai biztonságban élhetett, összehasonlítva a náci Németország által elfoglalt vagy vele szövetséges országok zsidóságával. 1944 elején a magyar zsidóság túlélése karnyújtásnyira volt, láthatóvá vált Németország veresége, és Magyarország tárgyalásokat kezdett a nyugati hatalmakkal a fegyverszünet kapcsán.

Éppen ennek megakadályozása céljából történt meg Magyarország német megszállása 1944. március 19-én. Négy és fél hónap leforgása alatt az új magyar kormány és közigazgatás hatékony együttműködésével lezajlott a magyar zsidóság megbélyegzése, gettósítása és négyszázharminchétezer vidéki zsidó deportálása Auschwitz-Birkenaubába. Néhány szerelvény azonban nem oda, hanem az ausztriai Strasshofba érkezett. A munkaképes férfiak többsége munkaszolgálatos alakulat tagjaként szolgált, így a deportáltak leginkább idősek, betegek, valamint nők és gyerekek voltak, akiknek döntő többségét munkára alkalmatlannak ítélték, és a megérkezésüket követően meggyilkolták. Ötvenegy személy, tehát az áldozatoknak több mint az egynegyede jutott erre a tragikus sorsra, köztük több család is. Kecskeméti Ármint egyetemi tanulmányai után 1896-ban bölcsészdoktorrá, 1898-ban rabbivá avatták. Attól az évtől kezdve 1944-ig a makói izraelita hitközség rabbija volt. 1944 júniusában a makói gettóból Strasshofba deportálták, ott halt meg még abban az évben. Fia, Kecskeméti György szintén a budapesti tudományegyetemen szerzett bölcsészdoktori címet. Ezt követően középiskolában tanított. 1931-től a *Pester Lloyd* szerkesztőségében dolgozott, a lapnak 1936-tól felelős szerkesztője volt. Emellett a *Szép Szó* és a *Századunk* munkatársa is volt. 1944-ben Auschwitzba deportálták, ott halt meg 1944 júliusában. Bródy Imre fizikus egyetemi tanulmányait követően tanársegédként dolgozott a budapesti tudományegyetemen, majd 1920-ban Göttingenbe ment, ahol Max Born fizikus tanársegédje lett. Két év múlva hazatért, és az Egyesült Izzó munkatársaként dolgozott. Itt végezte azokat a kísérleteit, többek között a korábban említett Glasner Imre segítségével, amelyek a kriptonlámpa feltalálásához vezettek. A világháború alatt a gyárban dolgozó több vezető kutatónak, köztük Bródy Imrének is mentességet biztosítottak a munkaszolgálat alól. 1944. július elején felesége és lánya deportálását követően azonban feladta mentességét, és deportálták Újpestről. Mühlendorfban halt meg 1944 novemberében. Lánya, Bródy Éva Janka szintén fizikus volt, és a budapesti tudományegyetemen szerzett bölcsészdoktori címet. 1944 júliusában Újpestről Auschwitzba deportálták. Ravensbrückben halt meg ugyanabban az évben. Az áldozatok között található három zalai rabbi is, akik minden bizonyossággal ismerték is egymást. Büchler Sándort 1895-ben avatták rabbivá, 1897-től 1944-ig a keszthelyi izraelita hitközség főrabbi volt. 1914-ben a budapesti tudományegyetem magántanárává nevezték ki. Történészként a magyarországi zsidóság letelepedésének történetével foglalkozott. 1944 júniusában Auschwitzba deportálták, ott halt meg az év júliusában. Junger Mózes 1909-ben avatták rabbivá, 1910-től a siklósi, 1921-től a zalaegerszegi izraelita hitközség főrabbi volt. 1944 júliusában deportálták, ismeretlen helyen halt meg abban az évben. Halpert Salamon rabbivá avatását követően, 1928-tól a tapolcai izraelita hitközség főrabbi volt. 1944 júliusában

híveivel együtt a zalaegerszegi gettóból deportálták Auschwitzba. 1945 áprilisában lötték le, útban Theresienstadt felé.

A fiatal, munkaképes személyek az auschwitz-birkenai szelekiót túlélve a német munkatábor rendszerbe kerültek. Az embertelen bánásmód, a betegségek, az éhezés következtében kényszmunkásként haltak meg különböző munka- és koncentrációs táborokban, mint például Buchenwald, Mauthausen, Bergen-Belsen, Stutthof. A kutatás során negyvenegy ilyen személyt sikerült azonosítani. Gönczi Magdolna 1933-ban szerzett a budapesti tudományegyetemen tanári oklevelet. Ezt követően Kolozsváron dolgozott magyar-történelem szakos középiskolai tanárként. 1944 tavaszán Kolozsvárról deportálták Auschwitzba, ahonnan Stutthofban került. Ott halt meg, halálának ideje ismeretlen. Weiszmann Zoltán egyetemi tanulmányai után Debrecenben dolgozott középiskolai tanárként. 1944 júniusában Auschwitzba deportálták, 1945. március 20-án halt meg St. Anna am Aigenben.

1944 júliusában a jelentős nemzetközi nyomásra Horthy Miklós kormányzó leállította a deportálásokat, így a budapesti zsidóság átmenetileg megmenekült. A Budapesten maradt zsidóság helyzetében 1944. október 15-16-án állt be döntő változás, amikor Horthy Miklóst lemondásra kényszerítve Szálasi Ferenc és a Nyilaskeresztes Párt átvette a hatalmat. A hatalomátvételt követően német utasításra a nyilas kormány ötven-hatvanezer zsidót indított el gyalogmenetben Nyugat felé, és adott át kényszmunkásként Németországnak. Emellett a nyilas pártszolgálatosok folyamatos razziákkal, atrocitásokkal, gyilkosságokkal tartották rettegésben a budapesti zsidóságot. Ezeknél az áldozatoknál a státusok a Holokauszt Emlékközpont és a Yad Vashem forrásaiban megjelölt halálokok alapján jöttek létre; például: elhurcolták, megölték, lelőtték, Dunába lőtték, eltűnt. Bíró József művészettörténészt nyilas pártszolgálatosok 1945. január 6-án Budapesten az Akadémia előtt apjával, Bíró Márkkal összekötve a Dunába lőtték. Barta Sarolta magyar-történelem szakos tanárnőt 1944 novemberében Budapestről hurcolták el, a Hegyeshalom felé vezető úton tűnt el.

A nyilas kormány 1944 decemberének elején állította fel a nagy gettót, amelybe megközelítőleg hetvenezer zsidót költöztettek. A gettó lakóinak életkörülményei folyamatosan romlottak. Budapest ostroma, a bombázások, a belövések a gettót sem kímélték. A folyamatos élelmiszerhiány, a rossz higiéniai viszonyok, a betegségek, a nyilas és német razziák sok ezer ember életét követelték. Kandel Sámuel 1909-ben avatták a budapesti tudományegyetemen bölcsészdoktorrá, 1911-ben pedig rabbivá. Felesége, Kandelné Scheiber Erzsébet szintén a budapesti tudományegyetemen szerzett tanári oklevelet. Mindketten a Pešti Izraelita Hitközség Leánygimnáziumában (ma ELTE Radnóti Miklós Gyakorló Gimnázium) tanítottak, Kandel Sámuel vallásstant, felesége magyar nyelv és irodalmat. 1944. november végén a budapesti gettóba költöztették őket, ott haltak meg mindketten.

Nyolc olyan zsidó személy neve szerepel az emlékművön, akik a náciizmus terjedése elleni tiltakozásul, Magyarország német megszállása vagy a nyilas hatalomátvétel miatt követtek el öngyilkosságot. Orsós Ottó növényfiziológus, a budapesti tudományegyetem növényélettani tanszékének munkatársa huszonnyolc éves korában, 1939. szeptember 1-jén követett el öngyilkosságot. Az ő kivételével a többi áldozat hatvan évnél idősebb, ismert egyetemi tanár, értelmiségi volt, akiknek a német megszállás, a nyilas uralom elviselhetetlen megalázást és kilátástalan, reménytelen helyzetet jelentett. Steiner Lajos geofizikus, a magyarországi időjárás-előrejelzés bevezetője, a Magyar Tudományos Akadémia tagja; Radó Antal, a Kisfaludy Társaság tagja, a Magyar PEN Club elnöke; Reichard Piroska középiskolai tanárnő, költő; Elek Artúr publicista, műfordító; König Dénes matematikus, műegyetemi tanár; Kemény Ferenc középiskolai tanár, a Nemzetközi Olimpiai Bizottság alapító tagja; Mauthner Nándor kémikus, a budapesti tudományegyetem tanára, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Két öngyilkosságot elkövető személy sorsa sajátos módon kapcsolódik össze. Reichard Piroska a budapesti tudományegyetemen kapott tanári és bölcsészdoktori oklevelet. Ezt követően leánygimnáziumi tanárként dolgozott. A *Nyugat*-nak 1908-tól rendszeres munkatársa volt. Versek, elbeszélések írása mellett angol műfordítással is foglalkozott. A zsidótörvények, az egyre inkább megvalósuló jogfosztottság miatt 1943. január 1-jén öngyilkosságot követett el. A *Nyugat* 1941-es megszűnése miatt a *Magyar Csillag*-ban Elek Artúr búcsúzott el tőle. Elek Artúr a kezdetektől a *Nyugat* főmunkatársa volt, majd képzőművészeti kritikus és rovatvezetője lett. Emellett irodalmi és művészetkritikai folyóiratoknak is dolgozott. Reichard Piroskához hasonlóan rendkívül nehezen viselte a zsidó származása miatt őt érő megalázást. „*Hogy öreg koromban bujdokló lettem, aki nem mehet ki az utcára, mi tagadás, fáj, pedig a sérelmek között talán a legjelentéktelenebb, mert merőben külsőséges. De fáj azért, mert olyan nyilvánvalóan gonoszság: a megalázás szándéka az indítója. A nagyobb baj, hogy az idegeimet kezdte ki ez a hosszú állapot. A napról napra várás izgalmát szívszorulásban érzem és abban, hogy semmibe sem tudok elmerülni, hogy gondolataim folyton egy körben járnak, kényszerképzetek kínoznak nappal és éjjel is.*” 1944. április 25-én, a németek bevonulása után követett el öngyilkosságot.

Az áldozatok között hat katonatisztet sikerült azonosítani, esetükben az emlékművön a tiszti rendfokozat került feltüntetésre. Az áldozatok huszonnyolc és harminckilenc év közötti férfiak voltak, és a magyar honvédség tartalékos tiszti állományának tagjaként teljesítettek szolgálatot. Govrik Elemér költő, valamint Sáfáry László költő, munkácsi középiskolai tanár 1942–1943 folyamán esett el a keleti fronton. Istványi Géza levéltári segédőr 1943 áprilisában halt meg szívgyengeség és tífusz következtében egy budapesti kórházban, előtte katonatisztként a keleti fronton szolgált. A másik

három bölcsészdoktori címmel rendelkező katonatiszt: Bódi Béla, Willer József, Németh Zoltán 1944–1945 folyamán esett el a magyarországi hadszíntéren folyó harcokban.

A Budapest ostromakor, a bombázásokkor szerzett sebesülés következtében elhunyt hét személy a civil áldozat státuszt kapta. Mindannyian elismert kutatók és egyetemi tanárok voltak, négyüket a Magyar Tudományos Akadémia tagjává választották. Fest Sándor egyetemi angoltanár Országgh Lászlóval és Szenczi Miklóssal több középiskolai angol nyelvkönyvet írt és szerkesztett. 1938-tól 1944-ig a debreceni egyetemen az angol nyelv és irodalom tanszéken tanított, majd 1943-tól a Bölcsész- és Történelemtudományi Kar dékánja volt. 1944 őszén a közeledő front elől feleségével együtt Debrecenből Budapestre költözött, ahol bombatalálat áldozatává vált. Gombocz Endrét 1917-ben nevezték ki a budapesti tudományegyetemen a botanikatörténet magántanárává, 1935-ben pedig címzetes nyilvános rendkívüli tanárává. 1929-től a Magyar Nemzeti Múzeum Növénytárában dolgozott, 1939-től 1942-es nyugdíjazásáig igazgatói minőségben. Budapest ostroma közben, 1945. január 16-án bombatalálat oltotta ki az életét. Tompa Ferenc régészt a budapesti tudományegyetemen 1931-ben nevezték ki magántanárnak, 1938-ban az őskori történet és régészet nyilvános rendkívüli tanárának, 1940-ben nyilvános rendes tanárnak és az ősrégészeti tanszék vezetőjének. Budapest ostromakor egy aknaszilánk okozta sebesülésbe halt bele. Kúnos Ignác turkológus 1890-ben lett a budapesti tudományegyetem magántanára, majd a török nyelv és irodalom címzetes rendkívüli tanára. 1900-tól a Munkácsi Bernáttal közösen indított *Keleti Szemle* szerkesztője volt. 1945 januárjában, Budapest ostroma közben vesztette életét.

Az áldozatok közt két olyan személy van, aki még a második világháború vége előtt került szovjet hadifogságba. Mikecs László Béla középiskolai tanár, történész, a moldvai csángók kutatója 1944 őszén nem engedelmeskedett a kiürítési parancsnak, és Kolozsváron maradt. A városba érkező szovjet csapatok 1944. október 15-én több ezer civillel együtt elhurcolták. 1944. december 4-én a taganrogi fogolytáborban halt meg. Csenki Sándor cigánykutatót, aki 1942-ben Kodály Zoltán megbízásából bátyjával, Csenki Imrével cigány népdalokat gyűjtött Erdélyben, 1944-ben Pešťhidegkútról hurcolták el a szovjet katonák. A dunapataji hadifogolytáborból próbált megszökni, amikor a szovjet őrség lelőtte.

Az emlékművön huszonegy zsidó személynél a státus helyén kihúzás szerepel, mivel a rendelkezésre álló forrásokban nem volt információ arra vonatkozóan, hogy mi történt velük a második világháború alatt. Négy személynél pedig a státus helye üresen maradt, ugyanis ők a világháború után, annak következtében haltak meg. A státusadással azonban nem kívántunk állást foglalni a felszabadulás-felszabadítás vitájában, ezért nem kaptak ilyen megjelölést.

A kutatás közben, az áldozatok élettörténetének, sorsának vizsgálatakor derült ki, hogy a családi kötődések mellett többen személyes vagy szakmai, kollegiális kapcsolatban álltak egymással.

Govrik Elemér egyetemi tanulmányait 1925 és 1930 között a budapesti tudományegyetemen végezte. A *Népszava* köréhez tartozó költőnek 1942-ben jelent meg a *Síkon* című verseskötete. Katonatisztként megsebesült a keleti fronton, Szinyije Lipjagiban halt meg 1942. augusztus 10-én. Halálát követően költői munkásságát és verseskötetét Szerb Antal méltatta a *Magyar Csillag* című lapban. Szerb Antal szintén a budapesti tudományegyetemen tanult, 1924-ben szerzett magyar–német–francia szakos tanári oklevelet. 1933-ban a Magyar Irodalomtudományi Társaság elnöke lett, az 1934-ben megjelent *Magyar irodalomtörténet* című munkájával országos hírnevet szerzett. 1937-ben a szegedi egyetem magántanárává nevezték ki. 1941-től alkotói tere egyre szűkült, *Magyar irodalomtörténetét* betiltották. 1944-ben behívták munkaszolgálatra, 1945. január 27-én halt meg Balfon.

A Szerb Antal munkássága iránti nagybecsülés példája, hogy a rabbi végzettségű, de grafikusként dolgozó Birnfeld Sámuel 1944. október 20-án, amikor a nyilas pártszolgálatosok budapesti otthonából sáncásásra elhurcolták, három könyvet vitt magával: a *Szentírást*, Szerb Antal *Magyar irodalomtörténetét* és Petőfi verseinek héber fordítását. Birnfeld Sámuel 1944. december 28-án Felixdorfbán éhen halt.

Két újpesti rabbi esetében is felfedezhető a másik munkássága iránti szakmai tisztelet. Friedmann Dénešt 1925-ben bölcsészdoktorrá, 1927-ben pedig rabbivá avatták. 1927-től 1944-ig az újpesti izraelita hitközség fő rabbija volt, emellett 1939-től az Országos Rabbiképző Intézetben tanított. Jelentős irodalomtörténeti munkássága mellett szerkesztette a *Magyar Zsidó Szemle* című folyóiratot, valamint az *Egyenlőség*, a *Múlt és Jövő*, a *Jüdisches Lexikon*, a *Magyar Zsidó Lexikon* és a *Révai Nagylexikon* munkatársa volt. 1944 júliusában Auschwitzba deportálták, megérkezését követően azonnal megölték. Irodalmi munkásságáról 1943-ban közeli munkatársa, kollégája Wassermann Jenő az újpesti izraelita hitközség rabbija és vallásstanára írt egy könyvet. 1944 júliusában a hitközség többi tagjával együtt Wassermann Jenőt is Auschwitzba deportálták, Buchenwaldban halt meg még ugyanabban az évben.

König Dénes és Szűcs Adolf Endre matematikusok több évtizeden keresztül voltak kollégák a budapesti műegyetemen. König Dénes matematikai tanulmányait a budapesti tudományegyetemen és a göttingeni egyetemen végezte. 1907-ben szerzett bölcsészdoktori címet. Ezután a Műegyetemen gyakornok, 1908-tól tanársegéd, 1910-től adjunktus volt. 1911-ben magántanári, 1932-ben pedig rendkívüli tanári címet kapott. 1935-ben intézeti tanárrá nevezték ki. A nyilas hatalomátvétel után, 1944. október 19-én öngyilkosságot követett el. Kollégája Szűcs Adolf szintén a budapesti tudományegyetemen szerzett matematikatanári és bölcsészdoktori címet.

1912-től a Műegyetem matematikai tanszékén asszisztens, 1913-tól műegyetemi magántanár, adjunktus, 1935-től rendkívüli tanár lett. 1945. február 3-án nyilasok hurcolták el lakásáról. Soha nem tért vissza.

Hoffmann Edit művészettörténész 1910-től a Magyar Nemzeti Múzeumban, 1913-tól 1945-ig a Szépművészeti Múzeumban dolgozott, 1921-től a grafikai osztály vezetőjeként. A Szépművészeti Múzeumban mellette volt önkéntes gyakornok 1929 és 1930 között Péter András művészettörténész, akit 1932-ben a budapesti tudományegyetemen fizetéstelen tanársegéddé, 1935-ben pedig egyetemi magántanárrá neveztek ki. Péter András 1933-tól 1944-ig a Franklin Társulat irodalmi igazgatója volt. 1944-ben nyilas pártszolgálatosok elhurcolták, ez év december 9-én halt meg Budapesten. Hoffmann Editet 1945. április 6-án egy szovjet tank ütötte el a Dózsa György úton.

Az áldozatok közül hárman az 1930-as évek második felében az Országos Széchényi Könyvtár munkatársai voltak. Honti János néprajzkutató a budapesti tudományegyetemen szerzett 1933-ban tanári oklevelet. 1930–32-ben önkéntes gyakornok volt a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárában, majd több budapesti középiskolában tanított német és angol nyelvet. 1935-től az Országos Széchényi Könyvtárban dolgozott. 1937–39-ben ösztöndíjjal kelta és izlandi témákat kutatott Párizsban. A második világháború kitörésekor hazatért. Munkaszolgálatosként 1945 tavaszán halt meg Kópházán. Halász Gábor egyetemi tanulmányait magyar–francia–esztétika szakon végezte. 1925-ben szerzett bölcsészdoktori címet. 1927-ben az Országos Széchényi Könyvtárban kapott állást, először gyakornokként, majd a kéziratár és a muzeális gyűjtemények vezetőjeként dolgozott. 1932-től a *Nyugat* kritikusa, 1941-től a *Magyar Csillag* állandó munkatársa volt; író, irodalomtörténész. Először 1943-ban hívták be munkaszolgálatra, de akkor még az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatójának közbenjárására fölmentették. Másodszor 1944-ben hívták be. 1945 márciusában munkaszolgálatosként halt meg Balfon. Joó Tibor egyetemi tanulmányait követően 1929-től 1933-ig a szegedi egyetemi könyvtárban dolgozott. Ezután az Országos Széchényi Könyvtárba került, ahol szakdíjnok, majd segédőr, végül alkönyvtárnok volt. 1939-ben a budapesti tudományegyetemen a történetfilozófia magántanárává nevezték ki. Budapest ostroma alatt kapott sérülései következtében halt meg 1945. március 1-jén.

Az egyik áldozatnak az egyetem névadójával, Eötvös Loránddal volt kapcsolata. Steiner Lajos egyetemi tanulmányait a budapesti tudományegyetemen végezte matematika–fizika szakon, 1892-ben szerzett tanári, 1893-ban bölcsészdoktori címet. 1907-ben magántanárrá képesítették, és Eötvös Loránd közvetlen munkatársa lett. 1892-től 1932-ig a Meteorológiai és Földmágnességi Intézetben dolgozott. 1917-ben a Magyar Tudományos Akadémia tagjává választották. 1927-ben kinevezték a Meteorológiai Intézet igazgatójává. Az ő érdeme az időjárás-előrejelzés bevezetése Magyarországon.

1944. április 2-án, az ország német megszállása után két héttel öngyilkos lett Budatétényben. Tiszteletére 1951-ben a Magyar Meteorológiai Társaság Steiner Lajos-emlékérmet alapított.

Az általam bemutatott egy-egy életút megmutatja, milyen pótolhatatlan veszteséget okozott a második világháború, a katonai frontszolgálat, Budapest bombázása, valamint a munkaszolgálat, Magyarország német megszállása, a nyilas hatalomátvétel és a holokauszt borzalma. Az ELTE Bölcsészettudományi Kara megtette az első lépést, hogy szembenézzon az eddig elfeledett százkilencvennyolc egykori tanár és diák sorsával és tragédiájával. Emlékük örök mementő marad.

